

Недељко РАДОСАВЉЕВИЋ
Историјски институт
Београд

ТИМОЧКА ЕПИСКОПИЈА ПО ПОПИСУ ИЗ 1836

У нововековној историји Балкана, почетак XIX века обележила је српска национална револуција, прва под османском влашћу на том полуострву. Из те револуције проистекло је стварање модерне српске државе. Два српска устанка, 1804. и 1815, а потом стрпљива дипломатска активност кнеза Милоша Обреновића, вођена до 1830, довели су до настанка аутономне Кнежевине Србије, државе под врховном влашћу султана и заштитом Русије, са готово потпуном унутрашњом самоуправом.¹

Једно од најзначајнијих питања које су новостворене српске националне власти тежиле да реше, било је уређење црквено-административне структуре. Конкордатом склопљеним са Васељенском патријаршијом 1831, црква у Кнежевини Србији организована је као аутономна Српска митрополија, на челу са својим митрополитом и сабором архијереја. Српска црква сачувала је канонско јединство

¹ Хатишерифом издатим 1830. од султана Махмуда II, који је проистекао из одредби руско-турског Једренског мира 1829, Кнежевина Србија формирана је као аутономна држава под врховном влашћу султана, али и под заштитом Русије. Међутим, иако је имала готово потпуну унутрашњу самоуправу, Кнежевина није располагала неким од значајних елемената потпуног суверенитета. Тако није имала *Иус цонџрахеци* (право склапања међудржавних споразума) *Иус леџанди* (право на дипломатске представнике у иностранству) и *Иус белли џеренци* (право објаве рата). О правној основи аутономије Кнежевине Србије опширније Радош Љушић, *Кнежевина Србија 1830-1839*, Београд 2004, 1-21; Владимир Стојанчевић, *Национална аутономија 1830-1839*, Историја српског народа V/1, Београд 1981, 120-129.

са Патријаршијом у Цариграду, али је имала право да самостално решава проблеме унутрашњег устројства. А то право подразумевало је и могућност реорганизације броја епархија у њеном саставу, и одређивање њихових црквено-административних граница.²

² Стварањем аутономне цркве у Србији, административне везе са Васељенском патријаршијом нису прекинуте. Српски митрополит формално је био члан Сабора архијереја Велике цркве, и то као високо рангирани митрополит (у истом рангу као митрополит Ефеса), а у српским црквама је приликом богослужења прво помињано име цариградског патријарха. Избор српског митрополита потврђиван је од васељенског патријарха, али он због тога није морао путовати у Цариград. За избор и посвећење митрополита, Патријаршија је добијала 300,00 дуката. Патријаршији у Цариграду је од српских епархија годишње давано 6.000,00 гроша, а од 1836. тај износ је, због припајања Шест нахија, порастао на 9.000,00.

Српско инсистирање на стварању аутономне цркве било је добрим делом условљено и државним разлогом. Тиме је пресечена могућност посредног османског утицаја преко Фанара на прилике у Кнежевини Србији, јер се Васељенска патријаршија налазила под непосредном османском влашћу, а самим тим и снажним утицајем на њено унутрашње устројство и деловање. Недељко Радосављевић, *Црква у Београдском њашалуку под ујравом Васељенске патријаршије 1766-1831*, докторска дисертација, у рукопису, 160-163; Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, Београд 1991, 314-316; Радош Љушић, *наведено дело*, Београд 2004, 21-23.

Први српски митрополит био је Мелентије Павловић (1831-1833), предходно архимандрит манастира Враћевшнице, администратор Београдске митрополије (1815-1816), духовник кнежевског дома и председник прве Конзисторије (духовног суда). Сава Вуковић, *Српски јерарси од IX до XX века*, Београд -Подгорица-Крагујевац 1996, 314.

На челу Шабачке епископије налазио се Герасим Георгијевић (Ђурђевић) (1831-1839). Герасим је рођен у Видину 1779, а замонашио се у Студеници. Са Студеничким братством прешао је 1813. у Срем, у манастир Фенек, али се већ 1814. вратио у Србију. Био је у блиским односима са кнезом Милошем Обреновићем. Умро је 29. марта (10. априла) 1839. у Шапцу. Сава Вуковић, *наведено дело*, 127. Целовиту биографију овог епископа објавио је Александар Д. Средојевић, *Герасим Ђорђевић, епископ Шабачки (1831-1839) и његово доба*, Београд 2004.

На челу Ужичке епархије био је Никифор Максимовић (1831-1853). Никифор је рођен 1788. у Жежевици код Чачка. Школовао се у манастирима Каменцу, Морачи, Светој Тројици и Раковици. Замонашен је 1808, а 1830. произведен у чин архимандрита. За епископа је хиротонисан у Цариграду 19. (31) јула 1831. Краће време, (1832-1833), провео је у Црној Гори као емигрант, а потом се вратио у своју епархију. Обновio је неколико манастира и саградио

У почетку су границе Кнежевине Србије биле подударне са границама ранијег Београдског пашалука, па је и црквено-административна структура била усклађена са њима. У Кнежевини Србији тада су постојале Београдска епархија, под непосредном управом српског митрополита (*Архидијецеза*), и две мање епархије, Шабачка и Ужичка епископија, настале 1831. поделом старе, Ужичко-ваљевске митрополије.³ Убрзо је, међутим, дошло до значајних промена епархијских граница у Српској митрополији. То се десило 1834, годину дана по проширењу Кнежевине Србије подручјем *Шести нахија*.⁴

Упоредо са организовањем нове државне управне структуре, отворило се и питање црквене јурисдикције над деловима Зворничке, Рашко-призренске (Новопазарске), Сарајевске, Нишке и Видинске митрополије, који су припојени Кнежевини Србији. То питање решено је 1834. проширењем постојећих епархија, Шабачке и Ужичке, новоослобођеним областима на западу и југозападу, и стварањем једне потпуно нове, Тимочке епископије, на истоку и југоистоку.⁵

На чело Тимочке епископије, постављен је епископ Доситеј Новаковић.⁶ Ново стање Васељенска патријаршија потврдила је 17. (29) јула 1836, *Анексом* Конкордату из 1831.⁷

епископски двор у Чачку. Од 1846. био је члан Друштва србске словесности. Умро је у манастиру Сретењу 28. фебруара (12. марта) 1853. Сава Вуковић, *наведено дело*, 361-362.

³ Недељко Радосављевић, *наведено дело*, 156.

⁴ Територијално проширење Кнежевине било је, у ствари, наставак реализације одредби Једренског мира из 1829. и Хатишерифа из 1830, којим је предвиђено стварање аутономне Србије у границама из устаничког времена. О томе опширније: Радош Љушић, *наведено дело*, 23-41.

⁵ Убрзо по припајању Шест нахија, кнез Милош Обреновић издао је наредбу локалним властима да митрополитима видинском, зворничком, новопазарском и нишком дозволе сакупљање димнице, редовног годишњег прихода од сваке православне куће, у областима које су до тада припадале њиховим епархијама. Недељко Радосављевић, *Видинска митрополија 1739-1834*, Историјски часопис XLIX, Београд 2003, 181.

⁶ *Доситеј Новаковић*, епископ тимочки 1834-1854, рођен је је у околини Прилепа. Био је монах у манастирима Трескавац и Зограф, а до хиротоније игуман манастира Горњак. На Сретење Господње, 2(14) фебруара 1834, у Крагујевцу је хиротонисан за епископа од српског митрополита Мелентија Павловића и епископа ужичког Никифора Максимовића и шабачког Герасима Георгијевића. Умро је у Неготину 2 (14) априла 1854. Сава Вуковић, *наведено дело*, 174; За Разлику од Саве Вуковића, Владимир Стојанчевић

Тек после тога, крајем 1836, када је питање делова других епархија који су припали Кнежевини Србији са Васељенском патријаршијом правно потпуно разрешено, спроведен је *Попис Шабачке епископије*, проширене припајањем Јадра и Рађевине, области које су до 1834. биле у Зворничкој епархији.⁸

Исте године сачињен је и *Попис Тимочке епископије*, са драгоценим подацима о њеној унутрашњој структури, варошима и селима у њеном саставу, броју свештеника и монаха у појединим манастирским братствима, а самим тим и о живим манастирима.

Рукопис *Пописа Тимочке епископије* чува се у Архиву Србије, у фонду *Митрополија*, под бројем 442. за 1836. годину. Под истом сигнатуром и у истом омоту је и *Попис Шабачке епископије из 1836*, као и један сумарни *Попис новорукоположених свештеника и Шнових монаха Српске митрополије*, такође из те године.

Попис Тимочке епископије писан је прегледно, обичним црним мастилом, на 10 листова (20 страница) формата 21 x 35 cm. Језик на коме је попис настао је српски са примесама црквенословенског, а коришћено је црквенословенско писмо.

Овај попис писан је после 14(26) децембра 1836, када је свештенику Марку Игњатовићу из Гургусовца епископ Доситеј дао нову синђелију за његову парохију, а најкасније 1 (13) јануара 1837.⁹ Како су подаци за све протопрезвитерате у епископији писани истим рукописом, може се закључити да их је, по сазнањима добијеним од сваког окружног протопрезвитера или старешине манастира, писало исто лице, вероватно писар при Тимочкој епархији или при самој Српској митрополији.

У Попису су, табеларно, исказани основни подаци о свим свештеницима и монасима: њихово име и презиме, свештени чин,

сматра да је Доситеј у епископски чин рукоположен 31. јануара 1834. Владимир Стојанчевић, *Кнез Милош и источна Србија 1833-1838*, Београд 1957, 153. Ове две тврдње, међутим, не морају бити у потпуном нескладу. Могуће је, мада не и сасвим извесно, да је Доситеј рукоположен у епископски чин 31. јануара, а устоличен за тимочког епископа 2. фебруара 1834.

⁷ Ђоко Слијепчевић, *наведено дело*, Београд 1991, 318.

⁸ Годину дана касније, Шабачкој епархији придодата је и Азбуковица, која је до тада била у саставу Ужичке епархије. Недељко Радосављевић, *Шабачка епископија до пописа из 1836*, Гласник Историјског архива Ваљева 34, Ваљево 2000, 55-56.

⁹ То је последњи датум који се у Попису помиње.

дан, месец и година рукоположења, име архијереја који је рукоположење извршио, име архијереја који им је доделио синђелије. Забележени су и подаци о томе да ли пописани свештеници имају сопствену парохију, или капеланишу¹⁰ код неког другог. На крају, наведен је податак о смрти једног свештеника из ове епархије, до које је дошло у току 1836.

Мада сумаран, Попис Тимочке епископије прворазредан је извор о стварању нове структуре епархија у ослобођеној Србији, која се, све до ослобођења нових крајева 1878, није значајније мењала. Његовим коришћењем, заједно са другим расположивим изворима, могуће је готово у потпуности сагледати структуру Тимочке епископије у првим годинама њеног настанка.

Територија Тимочке епископије, цркве и манастири

Територија Тимочке епископије највећим делом је формирана од делова Видинске епархије, који су се, по припајању Шест нахија 1833, нашли у Кнежевини Србији.¹¹ Поред тога, у њен састав су ушли и делови некадашње Нишке епархије, а припојен јој је и Милановачки (Поречки) протопрезвитерат, до тада у саставу Београдске епархије.¹²

И као што је било до 1830. у Османском царству, и у Кнежевини Србији црквено-административна подела углавном је следила државну управну поделу на окружја и срезове. Тако су се у

¹⁰ Капелани су обично били млађи или тек рукоположени свештеници, који још увек нису имали своју парохију, већ су помагали другим свештеницима. Епископ би им одредио приходе од одређеног броја кућа у парохијама где су служили, или би се о томе сами споразумевали са парохијалним свештеницима. *Капелан* (С.Е.Ш), Енциклопедија православља II, Београд 2002, 952.

¹¹ Реч је о приближно половини територије раније Видинске епархије. Недељко Радосављевић, *Видинска митрополија 1739-1834*, 175-180.

¹² Пореч је, пре стварања Кнежевине Србије, био у Београдском пашалуку, а у црквено-административном погледу у Београдској митрополији. По стварању аутономне Српске митрополије 1831, Пореч је остао у Београдској епархији, али је по формирању нове, Тимочке епископије, припојен њој, и то највероватније 1835, када је извршена реорганизација црквене управе у целој Кнежевини Србији. Недељко Радосављевић, *Шабачка епископија по попису из 1836*, 55-56.

новоформираној епархији нашла три окружја, Црноречко, Бањско, и Крајинско. Тај простор обухватао је пределе око Зајечара, Неготина, Кладова, Милановца, Гургусовца (Књажевца), Сврљига, Ражња, и Алексинца.

Разлози због којих су делови других епархија припојени новоформираној Тимочкој епископији, проистекли су из практичне потребе за што бољим функционисањем црквене структуре. Делови бивше Нишке епархије, око Алексинца и Ражња, нашли су се одсечени од Ниша, старог архијерејског средишта који је остао под непосредном османском влашћу. А како се ово подручје пре 1833. граничило са Видинском митрополијом, било је најједноставније припојити га новооснованој, Тимочкој епархији.¹³

У саставу ове епархије било је укупно 10 протопрезвитерата: Зајечарски, Гургусовачки, Сврљишки, Бањски, Алексиначки, Ражањски, Копривнички, Милановачки, Кладовски и Неготински.

Попис Тимочке епископије рађен је на исти начин као и попис Шабачке епископије, са потпуно истим питањима на која је требало дати одговоре. Међутим, за разлику од пописа Шабачке, у попису Тимочке епископије није најпрецизније дата слика о мрежи парохија и њиховим величинама. До тог закључка долази се на основу чињенице да ни за једну парохију није наведено да у свом саставу има више села што је, с обзиром на густину насељености и конфигурацију терена, било готово немогуће.¹⁴ Напротив, у овом попису увек је као парохија свештеника уписивано само по једно село или варош. Поред тога, у неколико случајева је наведено да више свештеника има парохију у једном истом селу, што је такође мало вероватно.¹⁵ Због тога се, са великом сигурношћу, може претпостави-

¹³ Владимир Стојанчевић сматра да су Алексиначки и Ражањски протопрезвитерати припојени Тимочкој епископији почетком 1835, а да су од припајања Шест нахија до тада били у Београдској епархији. Владимир Стојанчевић, *Кнез Милош и источна Србија 1833-1838*, 153. У исто време, вршена је и реорганизација црквене управе на западу Кнежевине Србије. Подручје Азбуковице, које је до тада било у Ужичкој, припојено је Шабачкој епархији. Видети напомену 8.

¹⁴ Највећи део Тимочке епископије чинили су брдско-планински крајеви, где су села била мала, раштркана, али и бројна.

¹⁵ У тим случајевима, највероватније се радило о свештеницима који су живели у истим селима, али су имали различите парохије.

ти да су, у случају парохија Тимочке епископије, навођена само села у којима су свештеници живели, или у којима су се налазиле њихове парохијске цркве.¹⁶

Недостатак података у овом попису о томе при којим храмовима су свештеници службовали, онемогућава да се на основу њега утврди и тачан број парохијских цркава. Али, до тих података могуће је доћи помоћу других доступних извора.

По непотпуном попису цркава и манастира, извршеном у новоослобођеним пределима 1833, у Тимочкој крајини било је укупно 24 цркве и четири манастира.¹⁷ По једном од првих шематизама Српске цркве, који је митрополит Михаило Јовановић саставио 1895, произилази да је на подручју Тимочке епархије било најмање 32 цркве (без манастира), за које се са сигурношћу могло тврдити, или са великом вероватноћом претпоставити, да су подигнуте или обновљене пре пописа из 1836.¹⁸ Митрополит Михаило, међутим, о појединим црквама није имао поуздане податке када су настале,

¹⁶ Да је тако, потврђује и чињеница да је у протопрезвитерату Алексиначком, од 22 села (без Алексинца), за које је Вук Караџић тврдио да су припадала Алексиначкој нахији, у овом попису поменуто свега четири (Алексинац, Мозгово, Ђићево, Липовац). Исто се види и на примеру Ражањског протопрезвитерата. Од 24 села Ражањске кнежине раније Параћинске нахије, у Попису се помиње свега њих седам, од 26 села Кладовског протопрезвитерата у ранијој Кладовској нахији поменуто је њих 13... Слично је и када је реч о осталим протопрезвитератима. Вук Караџић, *Имена села у Србији изван њашалука Бијоградскога, Даница* (1828), Београд 1969, 177-181.

¹⁷ Мита Петровић, *Финансије и услове обновљене Србије I*, Београд 1901, 769.

¹⁸ По попису Митрополита Михаила Јовановића, у Тимочкој епархији су до 1836. подигнуте следеће цркве: зајечарска, грљиштанска, јабланичка, кривовирска, неготинска, радујевачка, речанска (тамничка), брусничка, великојасиковачка, копривничка, сиколска, брестовачка, трњанска, поповичка, уровичка, купусишка (брзопаланачка), кладушничка, маловрбичка, ртковска, корбовска, вајушка, бордељска, гургусовачка, васиљска (винска), лалиначка, црнољевачка, манојличка (лозањска), каменичка, жлинска, бањска, рашинска, јошаничка. Митрополит Михаило у цркве убраја и манастир Црквац, за који наводи да је под парохијским свештеником. Михаило митрополит Јовановић, *Православна српска црква у Краљевини Србији*, Београд 1895, 177-198. Митрополит Михаило Јовановић направио је сличан попис још 1874, који је такође био исцрпан (*Православна српска црква у Књажевцима Србији*, Београд 1874.), али је у новом попису исправио неке ситније материјалне грешке. Због тога је у овом раду и коришћено његово дело из 1895.

односно када су биле активне. Уколико упоредимо његов попис, и већ поменути попис цркава затечених у новоослобођеним областима 1833. који је објавио Мита Петровић, долази се до закључка да је, поред поменутих 36, године 1836. било активно још најмање 13 цркава, и то без поречке цркве, која је до 1835. била у Београдској епархији!¹⁹ Број цркава Тимочке епископије је у тренутку пописа, крајем 1836, износио најмање 50!

За разлику од парохијских цркава, захваљујући пописаним манастирским братствима може се закључити који су манастири у тренутку пописа били живи. У целој епархији било их је седам: Суводол, Света Тројица (код Гургусовца), Свети Роман, Буково, Вратна, Црквац и Свети Архангел.²⁰ У тренутку вршења пописа, сви поменути манастири били су мушки.

У целој Тимочкој епархији је, дакле, било укупно 57 живих храмова, 50 цркава и седам манастира.

Свештенство

У целој Тимочкој епархији, парохије и њихови свештеници су разврставани по протопрезвитератима, областима које су се делом подударале са тадашњим срезovima.²¹ На челу девет прото-

¹⁹ Реч је о црквама глоговачкој, јабуковачкој, мокрањској, кобишничкој, буковачкој, праховској, цановачкој, видровичкој, слатинској, штубичкој, малајничкој, робичкој и рајачкој. Мита Петровић, *наведено дело*, 769. Црква у Поречу постојала је у тренутку стварања Кнежевине Србије. Недељко Радосављевић, *Црква у Београдском њашалуку под ујравом Васељенске њаџиријарије 1766-1831*, 390.

²⁰ Суводол, манастир у близини Гургусовца, (Књажевца), поред села Селачке. Сада посвећен Рождеству Пресвете Богородице. *Светија Тројица*, манастир у близини Гургусовца. *Свети Роман*, манастир између Ђуниса и Ражња; *Буково*, манастир Светог Николе код Неготина; *Вратна*, манастир Светог апостола Петра у Јабуковцу; *Свети Архангел*, манастир код Сврљига; *Црквац*, манастир Силаска Светог Духа код Бање (Соко Бања). На основу података из 1837, Владимир Стојанчевић наводи да је постојао и Грљаштански манастир, али да је био без монаха, и да је служио као мирска црква. Владимир Стојанчевић, *Кнез Милош и источна Србија 1833-1838*, 154-155. То се потпуно слаже са подацима из пописа цркава из 1895, који је објавио митрополит Михаило Јовановић. Михаило митрополит Јовановић, *Православна српска црква у Краљевини Србији*, 179-180.

²¹ У Кнежевини Србији је 1836. било 17 округа, насталих углавном од бивших нахија, и 63 среза. О управној подели Кнежевине Србије опширније Радош Љушић, *наведено дело*, 203-207.

презвитерата био је протопрезвитер²², свештеник у највишем чину који мирско свештено лице може да добије. Једино је на челу Зајечарског протопрезвитерата био протонамесник²³, лице са чином који је био за степен нижи од протопрезвитерског.

Протопрезвитер је постављан посебним актом надлежног епископа, и у црквеним пословима био је подређен само њему. Али, за разлику од мирског свештенства, над лицима у монашком чину он није имао никакву власт. Манастирска братства су, у складу са светим канонима цркве и манастирским уставима (типичима), живела као посебне целине, а старешине манастира такође су биле одговорне само епископу, иако се подразумевало да су манастири, који су служили и као парохијски храмови, територијално свакако морали бити у неком од протопрезвитерата.

У Тимочкој епархији је 1836. било 171 свештено лице, од којих 15 монаха. Њихова бројност по појединим протопрезвитератима била је следећа:

Окружје	Протопрезвитерат	Мирских свештеника	Монаха	Ђакона
Црноречко	Зајечарски	23	-	-
Бањско	Гургусовачки	23	4	-
Бањско	Сврљишки	8	1	-
Бањско	Бањски	6	1	-
Бањско	Алексиначки	6	-	-
Бањско	Ражањски	14	5	1
Крајинско	Копривнички	13	-	-
Крајинско	Милановачки	3	-	-
Крајинско	Кладовски	19	-	-
Крајинско	Неготински	40	4	-
Укупно		155	15	1

²² *Пройоїрезвиїер* (С.Е.Ш), Енциклопедија православља III, Београд 2002, 1576.

²³ Почасно звање истакнутог свештеника мирског реда, с правом ношења црвеног појаса. *Пройонамесник* (З.М.Ј), Енциклопедија православља III, 1576.

У целој епархији свега једно лице било је у чину ђакона. Такође је занимљиво и то да је у њој било мало монаха, свега њих 15. Сви они су имали чин јеромонаха²⁴, што се за старешине манастира подразумевало, иако у попису није изричито навођено. Монаси су живели у манастирима. У манастиру Суводолу била су три монаха, у Светом Роману пет, у Букову три. Манастири Вратна, Света Тројица, Црквац и Свети Архангел имали су само по једног јеромонаха. Малобројност монаха у том времену није била карактеристика само Тимочке епархије, већ општа појава у Српској митрополији.²⁵ За разлику од периода османске власти, манастири више нису били једини центри где се могла стећи писменост, а све веће могућности избора животног занимања у слободној националној држави, утицале су на то да се многи потенцијални кандидати за монашки чин одлуче за световни живот.

Међу целокупним свештенством у епархији, била су само три капелана.²⁶ То је знатно мање него у Шабачкој епископији, која је била приближно исте величине и бројности свештенства, а у којој је, у три од девет протопрезвитерата, било чак 16 капелана.²⁷ То указује да у Тимочкој епископији није било превише свештеника, и да је било довољно парохија за готово све кандидате.

На основу Пописа Тимочке епископије, делимично се може утврдити и старосна структура свештенства. О томе говоре и подаци о времену њиховог рукоположења, који су у Попису врло прецизно наведени.

Рукоположени до 1804.	Рукоположени 1804-1815.	Рукоположени 1816-1833.	Рукоположени 1834-1836.
14 (8,18%)	21 (12,28%)	121 (70,76%)	15 (8,77%)

Из времена које је предходило Првом српском устанку, који се 1806/1807. проширио и на подручје касније Тимочке епископије,

²⁴ *Јеромонах*, монах-свештеник, лице у монашком чину који, као и мирски свештеник (јереј), може самостално да врши Службу божју. *Јеромонах* (С.Е.Ш), Енциклопедија православља II, 867.

²⁵ У исто време, у Шабачкој епископији било је 10 манастира са свега 18 монаха. Недељко Радосављевић, *Шабачка епископија по попису из 1836*, 63.

²⁶ Два свештеника су капеланисала у мирским, а један у манастирској парохији.

²⁷ Недељко Радосављевић, *Шабачка епископија по попису из 1836*, 58.

било је најмање свештеника, док су најбројнији били свештеници рукоположени у времену од Другог српског устанка 1815, до припајања Шест нахија Србији 1833. Најстарији свештеник био је Јован Петковић, из села Брзаника у Зајечарском протопрезвитерату, кога је рукоположио митрополит Јеремија²⁸ у Видину, 12 (23) маја 1788. После њега, у времену од 1789 до 1792. рукоположено је још пет свештеника пописаних у овом попису.

Од 21 свештеника рукоположених у време Српске револуције, њих петорица нису били рукоположени од канонски надлежног архијереја, видинског митрополита. Четири свештеника рукоположио је београдски митрополит Леонтије Ламбровић, а једног чак и ужичко-ваљевски митрополит Антим Зепос. Сви они морали су због тога ићи у Крагујевац. Разлози због којих је београдски митрополит преузео духовну власт над делом тадашње Видинске митрополије, били су прагматичне природе. Видинска митрополија је, све до смрти узурпатора царске власти у Видинском санцаку Осман Пазван-оглуа 1806, била у нередовном стању.²⁹ Канонски постављен архијереј није могао да уђе у своју епархију, а њоме је управљао самозвани митрополит Калиник.³⁰ Сем тога, у време постојања

²⁸ Јеремија, видински митрополит 1777-1791. Недељко Радосављевић, *Видинска митрополија 1739-1834*, 166; Мишев Д., *Официјални документи оиџ XVIII в. за Видинскаџа еџархија*, Софија 1931, 74; Лацџев М., *Лимџиџес еџи Мџтрополиџес делџ еџарџиџе де Видин ан ЦВџИИИ е сиеџле, дрџ аџрес лес доџуменџис оџџиоманс*, Етудес Балџцаниџуес И, Софија 2000, 161-162.

²⁹ Нереди на простору Видинског санцака трајали су од завршетка последњег аустро-турског рата 1791, до смрти Осман Пазван-оглуа, тада најзначајнијег одметника од царске власти, 1806. године. Против њега, Порта је предузела више безуспешних војних похода (1795, 1798, 1800.), а сам Пазван-оглу неколико пута је био амнестиран, да би се убрзо поново одметнуо од царске власти. Прилике у Видинском санцаку у великој мери су се одразиле и на Видинску митрополију. У намери да на том простору све држи под контролом, Осман Пазван-оглу је у Видин довео и неканонски постављеног епископа. О тадашњим приликама на европској периферији Османског царства, појави крџалија и успону Пазван-оглуа, видети: Вера Мутаџчиева, *Кџрдџалиџско време*, Софија 1993, *џассим*; Душан Пантелић, *Беоџрадски џашалук џред Први срџски усџанак 1794-1804*, Београд 1949, *џассим*.

³⁰ Калиник Самозванац, бивши јеромонах, игуман једног од влашких манастира који је, у време Пазван-оглуа, у Влашкој био рукоположен за архијереја, а потом узурпирао управу над Видинском епархијом (1798-1806). Одмах затим, екскомунициран је од Васељенске патријаршије. Погубљен је у Видину 1806.

српске устаничке државе, комуникација видинског митрополита са делом епархије који је био ослобођен од османске власти била је знатно отежана, па је и то свакако био разлог зашто је београдски митрополит Леонтије у тој области преузео духовну власт.

Највише свештеника рукоположено је после 1815, када су се прилике на европској периферији Османског царства донекле стабилизовале. А за само две године постојања нове, Тимочке епископије, епископ Доситеј рукоположио је 15 нових свештеника.

Свештеници у Тимочкој епископији били су рукоположени у свештенички чин од чак 27 епископа из различитих епархија, што само по себи говори како се мењала административна структура цркве на том простору, али и колико је интензивно било кретање и пресељавање свештеника и монаха. Најбројнији од тих 27 архијереја били су видински, њих девет, од којих су неки били само викарни (помоћни) епископи³¹, затим нишки (пет), као и београдски (три), пиротски (два), врачански³² (два)... Поред поменутих архијереја, нека свештена лица рукоположена су од митрополита Ужица, Пирота, Софије и Сера.³³

Етничка структура свештенства Тимочке епископије била је нешто другачија него у осталим епархијама Кнежевине Србије. Иако су у попису презимена готово свих свештеника била посрбљена, на основу личних имена и области њиховог порекла, може се са сигурношћу претпоставити да су нека духовна лица била несловенског

Недељко Радосављевић, *Видинска митрополија 1739-1834*, 168-170; Lachev M., *наведено дело*, 162.

³¹ Недељко Радосављевић, *Видинска митрополија 1739-1834*, 174-175.

³² *Враца*, град у северозападној Бугарској, седиште Врачанске епархије.

³³ Видински митрополити, који су извршили највећи број рукоположења свештеника касније Тимочке епархије, били су Антим, Калиник Самозванац, Матеј, Пајсије, Григорије, Герман, Дионисије, Јеремија, Софроније, Нектарије. Од нишких архијереја помињу се Макарије, Јосиф, Венедикт, Мелентије, Григорије, од београдских Леонтије Ламбровић, Агатангел, Мелентије Павловић, затим скопски Захарија и Антим, врачански Методије и Софроније, ужички Антим, пиротски (нишавски) Агатон и Јероним, софијски Јоаким и серски Јосиф. Од 1834. сва рукоположења је вршио тимочки епископ Доситеј. О поменутих видинским архијерејима видети опширније у: В.М.Н. (Видински митрополит Неофит), *Видинска епархија, историјско минало и савремено и савремено*, Софија 1924, *пассим*; Lachev M., *наведено дело*, 165-166; Недељко Радосављевић, *Видинска митрополија 1739-1834*, 163-182. О поменутих скопским, нишким, београдским и ужичко-ваљевским митрополитима основне податке дао је Сава Вуковић, *наведе-*

или несрпског порекла. Лична имена као што су Јон, Барбул, Динул, Данул, Првул, Јордаћ, презимена Првуловић, Јанкуловић, Гуран, указују на влашко порекло њихових носилаца. Поред њих, карактеристичан је и пример свештеника Давида Скутарија из Кладова, можда Грка или Цинцарина. И међу монасима је било особа које такође нису биле српског порекла, иако се то по именима и презименима не може закључити, јер су монашка имена у целом православном свету иста. Монаси Пахомије Младеновић из Враца и Пахомије Михаиловић из Софије свакако су били бугарског, док је Јоаникије Јовановић, рукоположен у Римнику у Влашкој, највероватније био румунског порекла. Због примењеног уједначавања презимена и имена, не може се потпуно поуздано утврдити етнички састав свештенства. Али, извесно је да је најмање 17 свештених лица било несрпског порекла (10,05%), било да је реч о локалним Власима, или о досељеним Бугарима и другим православним поданицима Османског царства. Уосталом, имена неких села у епархији указују на то да су их претежно насељавали Власи.³⁴

За разлику од Београдске и Шабачке, у Тимочкој епархији није било ни једног свештеника пореклом из Хабзбуршке монархије, односно из српске Карловачке митрополије.³⁵ То се може објаснити пре свега њеним географским положајем, јер је простор ове епископије био знатно удаљенији од Срема, односно од Фрушке Горе, одакле је било највише емиграната који су одлазили у Кнежевину Србију. Штавише, у Тимочкој епископији није било ни досељених свештеника из других области Кнежевине Србије.³⁶

³⁴ Вук Караџић у Кладовској нахији помиње села Сату Жупунулуј, Сату Бугару и Остров Шимијан. Вук Караџић, *наведено дело*, 177. За Сату Бугару извесно је да је било насељено и Словенима, али је носило румунско име.

³⁵ У попису Шабачке епископије из 1836, за два свештеника се изричито наводи да су дошли из *Аустрије*. Недељко Радосављевић, *Шабачка епископија по Попису из 1836*, 62. Али, други извори настали у времену од 1815. до 1830, указују да их је на простору Београдске и Ужичко-ваљевске митрополије, ипак било више, и то како мирских свештеника, тако и монаха. Недељко Радосављевић, *Црква у Београдском њашалуку под ујравом Васељенске њаџријаршије 1766-1831*, 274.

³⁶ Неки свештеници из Тимочке епархије рукоположени су од београдских митрополита пре стварања Кнежевине Србије, али су били локалног порекла. Свештеници из Милановачког (Поречког) протопрезвитерата пре 1835. су рукополагани од београдских митрополита, али је тај протопрезвитерат пре формирања Тимочке, припадао Београдској епархији.

Занимљив је био и проблем додељивања парохија у Тимочкој епархији, посебно када се има у виду да је 91,23% њеног свештенства рукоположено док још није било никаквих наговештаја да ће се она формирати. Из Пописа се види да су готово свим свештеницима који су били рукоположени од ранијих видинских архијереја, додељене нове синђелије, за парохије у којима су највероватније и до тада службовали. Од укупно 116 духовних лица, рукоположених од стране различитих видинских архијереја, који су се смењивали у последње две деценије XVIII и прве три деценије XIX века, свега њих 16 нису имали синђелије новог епископа, укључујући и седам монаха. За девет мирских свештеника једноставно је констатовано да синђелија немају. А нове синђелије додељене су и неким свештеницима које су рукоположили фанариотски архијереји, који су у време устанака били на челу епархија у Београдском пашалуку.

Такав приступ, међутим, тимочки епископ Доситеј није имао према свештеницима Милановачког (Поречког) протопрезвитерата, који је до 1835. био у Београдској епархији, као ни према свештеницима из Алексиначког и Ражањског протопрезвитерата, који су пре 1834. припадали Нишкој епархији. У случају свештенства из та три протопрезвитерата, у Попису је навођено или да имају синђелије издате од архијереја те две епархије, или да синђелије уопште немају.

Тако различит приступ који је епископ Доситеј имао према свештенству, још више пада у очи ако се попис Тимочке упореди са пописом Шабачке епископије, насталим у исто време. У Шабачкој епископији за највећи број свештеника је само констатовано да имају синђелије од старих архијереја (ужичко-ваљевских пре 1831, односно зворничких пре 1834), а тадашњи шабачки епископ Герасим Георгијевић није им додељивао нове повеље те врсте, изузев ако синђелију уопште нису имали, или ако је нека од парохија била спорна.³⁷

На основу доступних извора, није могуће утврдити јасан разлог оваквог Доситејевог односа према раду видинских митрополита, својих предходника. Међутим, могуће је да је посредни била њихова ранија делатност, често у нескладу са духовном мисијом коју су требали да врше. У току последње две деценије XVIII, као и у прве три деценије XIX века, жалбе на видинске архијереје одлазиле су у Цариград у континуитету, а на злоупотребе неких од њих, које су се пре свега огледале у висини прихода и начину њиховог

³⁷ Недељко Радосављевић, *Шабачка епископија по Попису из 1836*, *Иас-*

прикупљања по епархији, реаговале су и црквене и османске власти.³⁸ Због оваквих проблема, двадесетих година XIX века учестало је и пребегивање свештеника из Видинске епархије на подручје под контролом кнеза Милоша Обреновића.³⁹ У таквим околностима, не може се искључити ни то да су неки свештеници незаслужено, симонијом, добили парохије. Могуће је да се у разлозима те врсте налазио и мотив овако строге провере свештенства од новог епископа Доситеја. И мада се то из овог Пописа не види, не може се искључити ни претпоставка да су некима од њих због тога и одузете парохије.

У овом попису нема података о писмености свештенства Тимочке епископије. Међутим, у другим изворима сачувани су подаци о томе да је 1835. године чак 130 свештених лица из ове епархије било претплаћено на Давидовићев *Забавник*⁴⁰, као и на *Новине србске*⁴¹ и другу тадашњу штампану продукцију.⁴² Иако су свештеници на пренумерацију ових издања можда били делимично обавезани одлуком епископа или земаљских власти, овако широка заступљеност штампаних издања међу њима указује не само на њихову писменост, већ и на њихову улогу у ширењу писане речи у народу.

Закључак

Попис Тимочке епископије из 1836, први је систематски попис црквене структуре извршен на простору Тимочке крајине од стварања Кнежевине Србије. Подаци из овог Пописа у великој мери могу бити искоришћени да се осветле нека значајна питања из историје Тимочке епархије, настале 1834, након што је годину дана раније Кнежевини Србији припојено подручје Шест нахија. На основу овог пописа, могуће је утврдити тачне границе Тимочке епархије, број свештеника и парохија у њој, и број активних, живих

³⁸ Исти, *Видинска митрополија 1739-1834*, 165-173.

³⁹ Исти, *Црква у Београдском њашалуку њод ујравом Васељенске њајријаришије 1766-1831*, 275.

⁴⁰ *Забавник*, први српски њоучно-књижевни алманах. Издавао га је Димитрије Давидовић, прво у Бечу (1815-1816, 1818-1821), а затим у Србији (1833-1836).

⁴¹ *Новине србске*, службено гласило српске владе, покренуто 1834. у Крагујевцу. Поред службених вести, *Новине србске* доносиле су и књижевне прилоге. Као *Срјске новине* излазиле су све до 1919. Први уредник био је Димитрије Давидовић.

⁴² Владимир Стојанчевић, *Кнез Милош и сјочна Србија 1833-1838*, 156.

манастира. Поред тога, у њему су наведене и основне чињенице о свештеницима и монасима, које указују на њихово географско и етничко порекло, као и на старосну структуру. Захваљујући подацима о рукоположењима свештеника наведеним у овом попису, могуће је тачније утврдити и време управе појединих видинских митрополита, као и епископа који су пре 1833. били на челу суседних епархија.

Због свега наведеног, може се рећи да је Попис Тимочке епископије из 1836. изузетно значајан, прворазредан извор за историју Српске цркве у XIX веку. А с обзиром на то да је настао за потребе црквене администрације у савременом тренутку, без намере његових састављача да остави сведочанство о свом времену будућим читаоцима, његова веродостојност је несумњиво велика.

Nedeljko RADOSAVLJEVIĆ

THE TIMOK DIOCESE ACCORDING TO A CENSUS FROM 1836

Summary

The 1836 census of the Timok Diocese was the first systematic survey of the ecclesiastical structure made in the Timok region after the foundation of the Principality of Serbia.

The data furnished by this census shed considerable light on some important questions from the history of the Timok Diocese, which was founded in 1834, a year after the territory of six Turkish districts had been added to the Principality of Serbia. This census makes it possible to establish the boundaries of the Timok Diocese, the number of priests and parishes in it, and the number of active monasteries. In addition, it records the basic information about the priests and monks, from which their age and geographic and ethnic provenance may be inferred. The records of the manumissions of the priests given in the census also provide evidence of the terms of office of the individual metropolitans of Vidin and of the bishops who had administered the neighbouring eparchies before 1833.

It can be said, therefore, that the 1836 census of the Timok Diocese is an exceptionally important, first-class source for the history of the Serbian Church in the nineteenth century. Besides, the fact that it was made for the current needs of the ecclesiastical administration, with no thought of posterity, makes it a document of undoubted credibility.